

iz naših knjižnica

Uređuje: Danko Škare

Novac ili slava: dileme malih znanstvenih časopisa*

Marko Kljaković Gašpić, Jelka Petrak, Igor Rudan i Zrinka Biloglav

Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, Zagreb, Šalata 3

Biomedicinskim izdavaštvom ovladale su multinacionalne kompanije. Čini se da će one u skoroj budućnosti imati potpunu prevlast nad izdavanjem medicinskih časopisa, odnosno biti jedini njihovi izdavači i distributeri. Posljednjih desetak godina svjedočimo, međutim, jednoj tihoj revoluciji u cijeloj strukturi znanstvene komunikacije, koju su omogućile nove tehnologije, a poticaj joj dale inicijative i ostvarenja poput otvorenog pristupa (engl. open access movement), PubMed Central-a, BioMed Central-a i PLoS-a.

Nedavno su se uredništvu Croatian Medical Journal-a (CMJ) obratila dva velika svjetska izdavača s prijedlogom da im se časopis pridruži i postane dio njihovih velikih časopisnih zbirki. U prilog tome naveli su pet glavnih razloga: povećanje tržišta, odnosno vidljivosti časopisa; rad na povećanju čimbenika odjeka; priprema rukopisa i tiskanje u okrilju izdavača; pojačani marketing koji bi za ishod imao povećanje prihoda (pretplate i drugi izvori), odnosno povećanje broja rukopisa prispjelih za objavljivanje. Te su ponude izazvale živu raspravu među članovima uredništva i uredničkog odbora CMJ-a. Postalo je jasno da odluka, pozitivna ili negativna, neće biti ni jednostavna niti laka. Uredništvo je na kraju odlučilo ne pridružiti se! Budući da je naše iskustvo vjerojatno slično ili jednako iskustvima drugih medicinskih časopisa koji su se našli pred istom dvojnom, odlučili smo našu odluku obrazložiti javno.

Objavljivanje je jedna od ključnih sastavnica znanstvenoga istraživanja. To uključuje kako sam čin javnoga obznanjivanja rezultata tako i interakciju između autora i izdavača. Tijekom puna tri stoljeća časopisi su bili i ostali najuspješniji i najpouzdaniji kanal širenja i pohrane znanstvenih informacija. Od toga su koristili imali i autori i izdavači. U drugoj polovici 19. stoljeća knjižnice su preuzele zadaću odabira i organizacije objavljenih znanstvenih informacija, jer je njihova množina tražila osiguranje pristupa koji bi bio učinkovit i selektivan.

Ranih devedesetih godina prošloga stoljeća ušli smo u elektroničko doba, u vrijeme koje nam omogućuje brzi pristup neograničenom broju informacija. Čini se kao ostvarenje sna svakoga znanstvenika – biti "na klik" udaljen od nemjerljivoga broja članaka! Nova nas je tehnologija dovela do neke vrste utopističke ravnopravnosti po kojoj informacija mora biti besplatno dostupna. Ubrzo će se, međutim, otkriti da je taj jedan "klik" koji stoji između nas i novoga znanstvenoga znanja ujedno i "klik" koji nas vrlo često dovodi do časopisa na koji naša knjižnica nije pretplaćena. Web je donio vrlo mnogo pozitivnih stvari, ali donio je i rast cijena znanstvenih časopisa¹ te manje časopisa u zbirkama knjižnica.² Stvorio se tako paradoks po kojemu su znanstvenici znali o svemu što se događa u njihovim znanstvenim područjima, ali im je bio dostupan znatno manji broj izvornih dokumenata nego prije.

Izdavači znanstvene literature mogu se podijeliti u dvije velike skupine: neprofitni i profitni, odnosno komercijalni izdavači. U neprofitne izdavače ubrajaju se sveučilišne naklade te znanstvena društva i udruge. Tržišni udjel komercijalnih izdavača, međutim, neprekidno raste, pri čemu se osobito ističe udjel nekoliko velikih izdavača. Tenopir i King³ ističu da od sedamdesetih godina prošloga stoljeća dramatično raste broj naslova u popisima časopisa koje

izdaju ti veliki izdavači: a) jer su oni inicirali i započinjali izdavati većinu novih naslova, b) jer su im znanstvena društva prepuštala izdavanje svojih časopisa i c) jer su se okrupnjavali, kupujući i pripajajući manje izdavače. Čista ekonomska logika "rasti ili nestati" prisiljavala je velike izdavače da uvećavaju svoj vlasnički časopisni portfolio.⁴ Pridobiti vrijedan časopis za njih je investicijska strategija, čak i onda kad to znači poslovati s gubitkom nekoliko godina. Veliki izdavači, naime, znaju da će se ta investicija sigurno vratiti i da će im povećati i ugled i prihod. Drugi način neutralizacije gubitka koji donose mali časopisi jest tržišna strategija zvana "bundling" (engl., vezati u snop)⁵. Izdavači uvezuju pristup svim svojim časopisima, prisiljavajući knjižnice da ugovore pristup cijelome paketu (tzv. *big deals*), a ne samo odabranim časopisima. Britanska zaklada *Wellcome Trust* tvrdi da današnja tržišna struktura izdavanja znanstvenih časopisa ni na koji način ne djeluje za dobrobit znanosti i znanstvenika te da su izdavači digli svoje cijene daleko iznad stope inflacije.⁶ Razlog porastu cijena nalazi se, među ostalim, i u povećanju broja naslova kojima upravljaju veliki izdavači. Porast cijena uvjetovali su sigurno i troškovi proizvodnje, ali treba napomenuti da komercijalni izdavači znanstvene literature imaju ukupni godišnji prihod veći od 10 milijardi američkih dolara, s prosječnom profitnom stopom od 25 %.⁵

Spomenuli smo već promjene koje su donijele nove tehnologije. Promijenio se način na koji je u mnogim područjima djelovalo stoljećima, došlo je do novog rasporeda centara novca i moći. Bilo je samo pitanje vremena kad će znanstvenici, koji su na kraju krajeva i stvorili tu novu tehnologiju te prihvatili njene mogućnosti prije nego ostali slojevi društva, prednosti interneta i mreža htjeti ugraditi u znanstvenu komunikaciju. Komercijalni izdavači brzo su reagirali nudeći velika poboljšanja u samome procesu objavljivanja, poput zaprimanja rukopisa *online*, ubrzanja objavljivanja i sl. Komercijalni su izdavači, osim toga, počeli objavljivati elektroničke inačice većine znanstvenih časopisa, kao i nove *e-only* časopise, što je tehnološki gledano bilo relativno jednostavno i ne suviše skupo. Zbog novoga, "paketnoga" načina ugovaranja pristupa, knjižnice su većinu proračuna trošile na velike izdavače, pri čemu im nije ostajalo sredstava za nabavu časopisa manjih i neprofitnih izdavača, odnosno knjiga.² Još je jedan paradoks izuzetno ljutio znanstvenike: njihova istraživanja novčano su podupirali državni proračuni, njihove knjižnice dobivale su sredstva iz istoga izvora, a te su svoje rezultate, odnosno članke ili časopise u kojima su ih objavljivali morali ponovno kupovati državnim novcem jer knjižnice nisu imale dovoljno sredstava da ih pretplate. Negdje su tu, u sredini, komercijalni izdavači stvarali veliki profit, a da pri tome nisu plaćali ni autore niti recenzente. Onda je 1998. godine nekoliko istaknutih znanstvenika, među kojima je najglasniji bio Nobelovac Harold Varmus, tada ravnatelj NIH-a (od engl., *National Institutes of Health*), odlučilo započeti bitku za "slobodu informacija". Prvi rezultat bio je E-Biomed, pokrenut u svibnju

* Prijevod članka "For free or for fee? Dilemma of small scientific journals" objavljenog u časopisu *Croatian Medical Journal* 2007 Jun;19(3):292–9.

očekivanja.^{21,22} Povećanje čimbenika odjeka nije, stoga, argument za pridruživanje velikom komercijalnom izdavaču. Moglo bi se reći da sadašnji čimbenik odjeka CMJ-a možda i ne odražava količinu truda uloženu u izdavanje i kvalitetu časopisa, no to se u velikoj mjeri opravdava temeljnom zadaćom časopisa. Zato se realno ne može učiniti mnogo kako bi se sadašnji čimbenik odjeka znatno promijenio, čak ni uz pomoć posebnih usluga izdavača.

Priprema rukopisa i tiskanje u okrilju izdavača

Pripremu rukopisa i tiskanje CMJ-a trenutno obavljamo samostalno, čime osiguravamo visoku kakvoću proizvoda kao i nadzor nad svakim dijelom pripreme za tisak. Držimo da bi vanjska usluga pripreme rukopisa i tiskanja bila zapreka u izdavanju časopisa. Zbog podrške koju primamo od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa te drugih medicinskih fakulteta ne nedostaje nam visokokvalificiranog osoblja, a svima koji rade u uredništvu ne nedostaje entuzijazma. CMJ se suočava, međutim, s drugim problemom, a to je vrlo brz, i sve brži, napredak tehnologije u području izdavaštva i medija, što zahtijeva neprekidno ulaganje u tehničku opremu i stvara potrebu pronalazanja novoga visokokvalificiranog osoblja. Oprema postaje sve skuplja, dok su izgledi za uspješnu karijeru osoba kvalificiranih za rad s takvom opremom često daleko bolji u industrijskom sektoru nego u redakciji znanstvenog časopisa. Uredništvo CMJ-a za sada uspješno svladava sve tehnološke izazove, poput kodiranja članaka u XML-u za DOI i još važnije za PubMed Central.²³ Internetske stranice časopisa mogu se još poboljšati, no možemo reći da se CMJ tehnološki može usporediti s većinom časopisa.

Marketing za povećanje prihoda

CMJ je svakako neprofitni časopis s vrlo stabilnom financijskom konstrukcijom. Vlasnici CMJ-a su sva četiri hrvatska medicinska fakulteta. Svaki fakultet pridonosi novčano i/ili logistički; novčanu potporu pruža i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Ta je vrsta podrške više nego dovoljna i osigurava samostalnost časopisa. U slučaju da se časopis pridruži velikom izdavaču, njegov bi se položaj s vremenom promijenio. Posao u CMJ-u više je od izdavanja časopisa; radi se o cijelom nizu zbivanja oko njega. CMJ je uvijek težio postati središte kakvoće i promicanja hrvatske znanstvene zajednice; aktivnosti poput radionica o znanstvenom pisanju,²⁴ zbirka knjiga CMJ-a te istraživanja, bitni su za ostvarivanje te uloge.

Još jedno područje u kojem CMJ ne ostvaruje zaradu jesu donacije i razmjena časopisa. Godine 2006. tome je namijenjeno 1686 primjeraka: 480 za Hrvatsku i 1206 za inozemstvo. Na taj je način također povećana vidljivost te se pomoglo lokalnim, često slabo opremljenim knjižnicama. Kroz razmjenu sa 61 časopisom, od kojih je 56 stranih časopisa, CMJ je uspio uštedjeti dosta novaca za Središnju medicinsku knjižnicu u sklopu Medicinskoga fakulteta u Zagrebu. Komercijalni izdavač vjerojatno ne bi podupirao takve projekte koji ne donose zaradu.

Donošenje odluke o promjeni statusa CMJ-a postavilo bi i pitanje pravne regulacije provedbe takve odluke. U vrijeme osnutka CMJ-a pitanje vlasništva nije bilo od velike važnosti. Zbog duge tradicije socijalističkog gospodarstva u Hrvatskoj mnogi časopisi još uvijek nemaju pravne okvire, riješenu strukturu vlasništva i pravno određeni proces donošenja odluka. CMJ je, naprotiv, uspješno riješio sva pravna pitanja te je uspostavio model za male akademske časopise.²⁵

Povećanje broja zaprimljenih rukopisa

Takva je ponuda primamljiva svim malim časopisima koji uglavnom imaju problema s brojem zaprimljenih rukopisa. CMJ nije iznimka jer i mi bismo voljeli zaprimati više visokokvalitetnih radova. Broj zaprimljenih rukopisa posljednjih se godina neprestano

povećava.²⁶ Godine 2006. CMJ je zaprimio 416 članaka (118 iz Hrvatske); od njih su 297 odbili glavni urednik ili urednički odbor, 72 su odbili recenzenti dok ih je 52 objavljeno.

Znanstveni časopis može privući više rukopisa tako da autorima rukopisa ponudi veći čimbenik odjeka, koji im je potreban kako bi napredovali u karijeri ili povećali svoj ugled. Čimbenik odjeka CMJ-a je 2005. iznosio otprilike 0,8. No naši čitatelji i autori ne smiju očekivati da će čimbenik odjeka CMJ-a nastaviti s rastom; osnovni nam cilj nije da povećamo zaradu ili spomenuti čimbenik, nego da povežemo marginalnu i središnju struju znanosti te da služimo kao središte za obrazovanje i izvrsnost.²⁸ Čimbenik odjeka nije jedini razlog zašto autori objavljuju svoje radove u određenim časopisima; neki od njih žele da njihovi radovi budu svima i odmah dostupni, a ta prednost često ne odlikuje časopise s visokim čimbenikom odjeka.

Valja uzeti u obzir još jedno važno pitanje. Kao što smo već naveli, otvoreni pristup sve više podupiru vladine ustanove i fondovi. Autori koje se financira novcem poreznih obveznika, sve češće moraju objavljivati radove u časopisima otvorenog pristupa. Istodobno, oni radije objavljuju radove u časopisima s visokim čimbenikom odjeka, radi pozitivnih učinaka na karijeru ili jednostavno zbog ugleda. Mnogi se časopisi otvorenog pristupa, trenutno njih 2688, nalaze u *Directory of Open Access* (<http://www.doaj.org>), ali ih je mnogo manje u najvažnijim citatnim bazama – u bazama *Thomson Scientific* bilo ih je 190.²⁷ Ta je skupina časopisa s otvorenim pristupom izvrstan izbor za autore koji moraju objavljivati radove u takvim OA-časopisima, ali se ne žele odreći prednosti koje donosi čimbenik odjeka. CMJ je časopis otvorenog pristupa sa stabilnim čimbenikom odjeka, što na još jedan način opravdava odustajanje od promjene njegova sadašnjeg položaja.

Zaključak

Urednici CMJ-a već su opisali slabe točke znanstvenih medicinskih časopisa iz manje razvijenih sredina,²⁰ kao što su: ograničeni broj mogućih autora; nedovoljan broj mogućih recenzenta, loše recenzije, prepreke u komunikaciji i vidljivosti zbog lošeg vladanja engleskim jezikom; spomenuti čimbenici za male su časopise, zapravo, zatvoreni krug. Takvi časopisi nastoje postići međunarodnu vidljivost, uglavnom uvrštavanjem u glavne bibliografske baze podataka, kao što su MEDLINE ili *Web of Science*. CMJ je uspio izići iz toga začaranog kruga. U petnaest godina izlaženja mogu se prepoznati tri različite faze u razvoju CMJ-a.

Mjesto "pod suncem" i profiliranje

CMJ je pokrenut 1992. godine u jeku rata, uz veliki napor glavnih urednika koji su željeli, najbolje što su mogli, pridonijeti međunarodnoj afirmaciji mlade hrvatske države. Bili su svjesni da se ne smiju natjecati s velikim časopisima, nego povećati izvornost usredotočujući se na teme i pitanja lokalnog karaktera, ali međunarodne važnosti.²⁸ Rečenica iz uvodnog članka urednika u prvo ime broju CMJ-a²⁹ najbolje opisuje tadašnju i sadašnju namjeru CMJ-a: "Postavljanje standarda osnovni je cilj CMJ-a." To su razdoblje obilježili iznimni napori male skupine znanstvenika, koji su se pridržavali načela da posao koji valja obaviti, valja obaviti dobro.

Svoj su posao obavljali toliko dobro da je 1998. CMJ uvršten u bazu podataka MEDLINE, a godinu dana kasnije u bazu podataka *Thomson Scientific*. S uključivanjem u ugledne bibliografske baze podataka povećao se broj zaprimljenih radova, pa je urednički odbor odlučio povećati učestalost izlaženja s četiri na šest brojeva godišnje.

Afirmacija i priznanje

CMJ je 2001. godinu započeo kao dvomjesečnik, i prvi put s dva stalno zaposlena namještenika. Časopis je promijenio grafički di-

zajn te je vrlo brzo dobio nagradu *Association of Learned and Professional Society Publishers – ALPSP*. Dvije godine kasnije CMJ-u su se pridružila dva znanstvena novaka kako bi radili na znanstvenom projektu vezanom uz časopis. To je omogućilo proširenje aktivnosti časopisa, na primjer, organiziranje radionica o znanstvenom pisanju i izdavanje zbirke knjiga CMJ-a.

Profesionalizacija

Godine 2006. redakciji CMJ-a pridružila su se još dva urednika. Uz profesionaliziran produkcijski protok mogli smo uložiti dodatne napore u uključivanje časopisa u PubMed Central. Imamo internog statističkog urednika, potom urednika specijaliziranog za klinička ispitivanja, urednika za odnose s javnošću i konačno, no ne i manje važnog, administrativnog voditelja ureda.

Nakon raščlambe dobrih i loših strana komercijalnog izdavaštva, zaključili smo da CMJ od takve promjene ne bi imao koristi. Naše je poslanje više od puke zarade, CMJ još vjeruje da su postavljanje standarda i obrazovanje njegovi osnovni ciljevi. Na kraju, čitateljstvo CMJ-a veoma je odano časopisu i on je mjesto susreta mnogih hrvatskih znanstvenika koji rade u inozemstvu; malo je vjerojatno da bi većina njih odobrila nestajanje njegovoga jasnog nacionalnog karaktera i djelokruga. Zato možemo zaključiti da za sada ne postoje razlozi zbog kojih bi se časopis pridružio bilo kojem velikom komercijalnom izdavaču. Časopis mora ustrajati na smjeru koji se dosad pokazao vrlo uspješnim te svakako redovito i pažljivo procjenjivati svoj položaj u međunarodnom medicinskom izdavaštvu.

Literatura

1. A. Okerson, With feathers: effects of ownership of scholarly publishing. *Coll Res Libr.* 1991; 52:425–38.
2. H. Jeon-Slaughter, A. C. Herkovic, M. A. Keller, Economics of scientific and biomedical journals: where do scholars stand in the debate of online journal pricing and site licence ownership between libraries and publishers. *Firstmonday*. Dostupno na: http://www.firstmonday.org/issues/issue10_3/jeon/. Pristupljeno: 13. 5. 2007.
3. C. Tenopir, D. W. King, Towards electronic journals: realities for scientists, librarians, and publishers. *Psychology*. Dostupno na: <http://psycprints.ecs.soton.ac.uk/archive/00000084/>. Pristupljeno: 13. 5. 2007.
4. H. Singh, C. A. Montgomery, Corporate Acquisition Strategies and Economic Performance. *Strateg Manage J.* 1987; 8:377–86.
5. E. V. Sperr, Libraries and the future of scholarly communication. *Mol Cancer* 2006;5:58.
6. R. Horton, 21st century biomedical journals: failures and futures. *Lancet.* 2003; 362:1510–2.
7. L. Grivell, Access for all? *EMBO reports.* 2004; 5:222–5.
8. J. C. Guedon, Open Access Archives: from plutocracy to the republic of science. *IFLA Journal.* 2002; 29:129–40.
9. N. Twyman, Launching PLoS Biology. Six months in the open. *The Journal for the Serailas Community.* 2004; 17:127–31.
10. Budapest Open Access Initiative. Dostupno na: <http://www.soros.org/openaccess>. Pristupljeno: 13. 6. 2007.
11. P. Sauber, Timeline of the Open Access Movement. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/timeline.htm>. Pristupljeno: 13. 5. 2007.
12. A. Marušić, A. Misak, M. Kljaković-Gaspić, M. Marušić, Educatione ad excelentiam – ten years of the Croatian Medical Journal. *Croat Med J.* 2002; 43:1–7
13. A. Marušić, D. Batinic, Reaching out from scientific periphery: Five years of Croatian Medical Journal. *Croat Med J.* 1997; 38:3–4.
14. M. Marušić, E. Martinic Blasé, A. Marusic, Croatian Medical Journal at the turn of millennium. *Croat Med J.* 2000; 41:5–27.
15. A. Misak Citius, Altius, Fortius in 2001. *Croat Med J.* 2001; 42:4–6.
16. M. Petrovečki, M. D. Scheetz, Croatian Medical Journal introduces culture, control, and the study of research integrity. *Croat Med J.* 2001; 42:7–13.
17. K. Stranack, Getting found, staying found, increasing impact. Dostupno na: <http://pkp.sfu.ca/files/GettingFoundStayingFound.pdf>. Pristupljeno: 13. 5. 2007.
18. D. Sambunjak, Press releases and email notices increase local and global visibility of a small medical journal. *Learned Publishing.* 2006; 19:267–71.
19. D. Giustini, How Google is changing medicine. *BMJ.* 2005; 331:1487–8.
20. A. Marušić, M. Marušić, Small scientific journals from small countries: Breaking from a vicious circle of inadequacy. *Croat Med J.* 1999; 40:508–14.
21. P. Rudan, T. Škarić-Jurić, I. Rudan, Our “Collegium Antropologicum” officially the most improved social science journal in the world for mid-2002. *Coll Antropol* 2003; 27:S1–4.
22. P. Rudan, A. Sujoldžić, T. Škarić-Jurić, I. Kolčić, O. Polašek, I. Rudan, Impact analysis of a regional scientific journal (1980–2000): supporting promising local researchers pays the greatest dividends. *Coll Antropol* 2005; 29:1–7.
23. A. Marušić, M. Marušić, Double life of medical journals: Dr Paper and Mr Web. *Croat Med J.* 2006; 47:4–6.
24. D. Sambunjak, A. Ivaniš, Is there a demand for science communication courses? The experience of the Croatian Medical Journal. *European Science Editing.* 2005; 31:117–9.
25. M. Marušić, D. Bošnjak, S. Rulić-Hren, A. Marušić, Legal regulation of the Croatian Medical Journal: model for small academic journals. *Croat Med J.* 2003; 44:663–73
26. M. Marušić, D. Sambunjak, A. Marušić, Life of small medical journal – how bibliographical indexing and international visibility affected editorial work in Croatian Medical Journal. *Croat Med J.* 47:372–5.
27. J. Pringle, Do open access journals have impact? Dostupno na: <http://www.nature.com/nature/focus/accessdebate/19.html>. Pristupljeno: 13. 6. 2007.
28. A. Marušić, M. Marušić, How to help small journal become a part of the mainstream literature. *Science Editor* 2000; 23: 81–3.
29. M. Marušić, Editorial: the first issue of the Croatian Medical Journal. *Croat Med J.* 1992; 1:1–2.